

NİL'DE İKTİDAR MÜCADELESİ VE KAVALALI Durmuş AKALIN* - Selim PARLAZ*

ÖZET

Mısır Afrika'daki en önemli ve stratejik ülkelerden biridir. Bulunduğu konum Mısır'a bu değeri yüklemiştir. Bu önemden dolayı Mısır'da yaşayan halklar ve Mısır'ı yönetenler de dikkati çekmiştir. Mısır'da 1517'den itibaren Osmanlı egemenliği vardır. XIX. yüzyıl başında ise Mısır'da Mehmed Ali Paşa oldukça önemli bir isim haline gelmiştir. I. Napoleon'un Mısır seferinden sonra ise Osmanlı gücü zayıflamış ve yeni bir güç olarak Mehmed Ali Paşa ortaya çıkmıştır. Bu güç değişimi sırasında ise bölgede İngiltere ve Fransa iki önemli aktör olarak vardır. Bu iki güç bölgede kendi çıkarlarına göre pozisyon almıştır. Osmanlı Devleti ise bu süreçte İngiltere ve Fransa'ya karşı kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Ancak sonuçta bu rekabette Osmanlı Devleti istediğini elde edememiş ve Mısır'da yeni bir siyasi gücün temelleri atılmıştır. Bu güç ise Mehmed Ali Paşa ve ailesinin başında olduğu Osmanlı Devleti ile bağları zayıflamış Mısır'dır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Mehmed Ali Paşa.

POLITIC RIVALRY AT NILE AND KAVALALI ABSTRACT

Egypt is the one of the most important and strategic countries in Africa. It's location embarked this importance to Egypt. Also with this importance, Egypt's people and it's rulers were wondered in past. Ottoman rule began in Egypt in 1517. Mehmed Ali Pasha was a popular and famous name in Egypt in the beginning of 19th century. Mehmed Ali Pasha became an important figure with withdrawing of Napoleon I. and falling of Ottoman Empire in Middle East. England and France were in Middle East and Egypt in these politic and military conflicts. These foreign powers interested in their profits in the region. Ottoman Empire also tried to protect its profits against England and France. But Ottoman Empire did not succeed and a new power rised in Egypt in this struggle. This power was Mehmed Ali Pasha and his family's Egypt in Middle East.

Keywords: Egypt, Ottoman Empire, England, France, Mehmed Ali Pasha.

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
e-mail: dakalin@sakarya.edu.tr

* Araş. Gör. Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü

Giriş

Mısır gerek tarihi geçmişi ve gerekse bulunduğu konumu itibarıyla her zaman dünyanın ilgisini çekmiş önemli ülkelerden biridir. Asya ve Afrika'nın geçiş noktası üzerindedir. Aynı zamanda Akdeniz ve Kızıldeniz'i birbirine bağlamaktadır. Taşıdığı önemden dolayı ilk zamanlardan bu yana etrafındaki coğrafya ile ilişki kurmuştur.

Mısır, hem Ortadoğu hem de Afrika ülkesidir. Haritaya bakıldığında, Mısır'ın kuzey kısmında, yüksek, düz ve körfezsiz Akdeniz kıyıları vardır. Doğusunda Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz yer alır. Kuzeydoğudaki ülke topraklarını oluşturan Sina Yarımadası'nın ötesinde İsrail ile sınırı vardır. Batıda Libya ve güneyde Sudan ile çevrilidir.

Ülkenin bugün kullanılmakta olan Mısır adı, "sınır" anlamına gelen "mısır" (çoğulu emsar) kelimesinden gelmiştir. Kelime, eski Sami dili sözcüğüdür. Aynı isim Tevrat İbranicesi'nde, Arapçada ve Aramicede de kullanılmıştır. Yunanlılar, Romalılar ve bugünkü Batı ülkelerinin kullandığı isim olan "Egypt" eski Mısır dilinden alınmıştır ve Kıpti kökünden gelmektedir (Özey, 2004: 194). Mısır ile ilgili bilgiler oldukça eskilere uzanmaktadır. Bunlar içinde Mısır tarihi hakkında bilgileri oldukça değerli olan Miletli Hekateos (520'ye doğru) ve Halikarnashlı Herodotus (430'a doğru) önemlidir (Mansel, 1938: 4). Bu isimlerin eserleri Mısır'ın durumunu ve yaşadıkları dönemi anlatmaktadır. Mısır'ın yazılı vesikalardan önceki devirleri, Nil boyunca uzanan teraslarda ve Nil vadisinde insanların yaşamalarıyla başlar ve takriben M.Ö. 4.000'e kadar uzanır (İnan, 1992: 33).

Mısır, Afrika kıtasında olduğu halde Önasya'da kabul edilir. Anadolu, Suriye ve Mısır bu eski medeniyet topluluğunu ifade eder. Bu durum Mısır'ın geçirmiş olduğu tarihi serüven ve ilişkilerinin yönü ile ilgilidir. Mısır ekseriyetle iki hayati bölgeye ayrılır: Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır. Bu iki Mısır bölgesi için hayati unsurlar Nil ve Güneş'tir (İnan, 1992: 2). Bu iki faktör Mısır'da bir medeniyet kurulabilmesinin en önemli kaynağını teşkil etmiştir. Bugün için bakıldığında ise Nil vadisi ve Süveyş Kanalı, Mısır'ın yegâne hayat ve faaliyet alanlarıdır (Tanoğlu, 1953: 18). Mısır, bugünkü haliyle Sudan ve Kızıldeniz sahil mıntıkası arasında kuzeyden güneye doğru uzanan zengin bir koridor şeklindedir. Çölün ortasında güneye doğru gelişen bu verimli ve yerleşilebilir arazi pek eski zamanlardan beri çöl kenarlarındaki zenginleşmemiş memleketlerde oturan kabilelerin bu mıntıkaı ele geçirmek heveslerini tahrik etmiştir. Eğer Nil Nehri senenin belirli zamanlarında birikintileri ile bu bölgeyi sulamasa bu bölge tamamen çöl olma ihtimaliyle karşı karşıyadır (Mansel, 1938: 13). Nil çevresi her yıl kabarıp alçalan sularıyla sulanıp zengin ürünlerle dolup taşan, bereketli toprakların olduğu cömert bir doğadır (Hornung, 2004: 9).

Mısır'da Türk İzleri ve Osmanlıların Gelişi

Osmanlı Devleti'nin bölgeye gelmesinden önce Cevdet Paşa'ya göre Mısır'da birçok topluluktan insan yaşamaktadır. Mısır'ın en eski yerli halkı Kıpti milleti olup hükümdarlarına Firavun denirdi. Ancak daha sonra Kıpti devleti çok sürmüyüp yıkılmıştır. O zamandan bugüne Kıpti milleti, yabancı devletlerin boyunduruğu altına girip yakından, uzaktan yabancı birçok kavmin baskısı ve hükümetine boyun eğmişlerdir (Cevdet Paşa, 1966, 261). Persler ve Romalılarından sonra Mısır, Hazreti Ömer zamanında 639'da Araplar tarafından fethedilmiştir. Hz. Ömer'in komutanlarından Amr İbn As, Mısır'ı fetheden komutandır (Poole, 1900: 1).

Mısır'a ilk Türk vali tayini 834'te Aşnas ile olmuştur. Bu tarihten sonra 969'da Fatimiler'in Mısır'ı işgaline kadar Enbise b. İshak (852-867) hariç, bölgenin valileri hep Türklerden atanmıştır. Ancak onlardan hiçbiri Mısır'a gitmemiş, naibleri yoluyla burayı idare etmişlerdir. Bayık Bey de aynı şekilde ve üvey oğlu Ahmed b. Tolun'u Mısır'a naib olarak göndermiştir. Ahmed de yanına aldığı Türklerden oluşan bir ordu ile 15 Eylül 868'de Mısır'a gitmiştir (Özkuyumcu, 2002: 16). Ardından Mısır'da Tolunoğulları Devleti'ni kurmuştur. Tolunoğulları'nın 905 yılında yıkılmasını müteakip İhşidler'e kadar geçen dönemde (935) Mısır, Abbasiler tarafından gönderilen valilerce yönetilmiştir (Özkuyumcu, 2002: 39). Adını Salâhaddin el-Eyyübi'nin babası Necmeddin Eyyüb'dan alan Eyyübiler Devleti (Şeşen, 2002: 60) Salahaddin'in Mısır'a gelmesi ile birlikte daha sonra ortaya çıkmıştır (Gül, 2002: 77-78). Eyyübi Sultanları ve melikleri, hakimiyetlerini sağlamlaştırmak ve düşmanlarına karşı koyabilmek amacıyla Kıpçak ülkesinden ve Maverâünnehir'den çok sayıda Memlük getirerek bunları mükemmel askerler olarak yetiştirmişlerdir (Kopruman, 2002: 100). Bir süre sonra da yönetimi ele geçiren Memlükler kendi adları ile anılan devleti kurmuşlardır. Memlük Devleti, İslam ve Türk tarihinin en önemli siyasi teşekküllerinden biridir. Memlük Devleti bir bakıma İslam Medeniyeti'nin Mısır'daki tezahürüdür (Altan, 2010: 354). Aynı zamanda Eyyübiler'in ve dolayısıyla Selçukluların ve Atabeylerin siyasi ve kültürel mirasını büyük oranda devralmışlardır (Çetin, 2007: 911).

Osmanlı Devleti'nden önce Mısır'da Memlük Devleti bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti bunları düzensiz, dinden uzak fakat savaş konusunda iyi bir topluluk olarak görmüştür. Mısır, Osmanlı Devleti tarafından alındıktan sonra Memlük grubu varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti Memlük grubunu ortadan kaldıramıyordu. Bunun zorluğu ise birkaç nedenden kaynaklanmaktaydı. Mısır'da Memlüklerin ortadan kaldırılmaları gerçekten lazımsa da bu iş büyük para harcanması ve elverişli bir zaman gerekmekeydi. Memlükler kimi zaman lütufla kimi zaman da korkutularak kullanılırlardı. Bin bir güçlkle Osmanlı Devleti çok az bir miktarı vergi diye alabilirdi. Cevdet Paşa'ya göre bunlar düzenden uzak bir topluluktu: "*Mısır emirleri köle cinsinden olup dini akideleri ve Allah'ın emrine itaatten önce binicilik öğrenerek efendilerinin uğraşmalarıyla kumanda sınıfına geçerdiler. Terbiyesiz kaldıkları için daima birbirleriyle kavga ve cenkden geri durmazlardı. Galip gelenler ittifak edip istedikleri anda Mısır valisini hükümetten indirirlerdi*" (Cevdet Paşa, 1966: 819).

Bir cihan devleti kurmaya karar veren I. Selim, tahta geçer geçmez Memlûklerle şekli bir ittifak yaptı ve bütün gücünü Safevilere yöneltti (Kopruman, 2002: 483). I. Selim, Doğu Anadolu'nun tamamı Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra da, bu kez bozuk olan Osmanlı-Memlûk ilişkilerini gündeme getirdi. Memlûk Sultan'ı sıranın kendisine geldiğini anlamada zorlanmadı (Ercan, 2002: 431). Aslında Osmanlı Devleti I. Selim'in daha Mısır'ı almasından önce buralarla ilgilenmeye başlamıştı (Heridi, 2009: 34). O dönem Mısır'daki Memlûk Devleti, çok da güçlü olmamasına rağmen yine de etkin bir devletti. Osmanlı Devleti ise giderek yükselen bir güçtü ve iki devlet arasında bir rekabet yaşıyordu (Hasvay, 2003: 35).

Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki varlığı Kansu Gavri'nin Mercidabık'ta yenilmesi ile başladı (24 Ağustos 1516). 24 Rebiülevvel 923/17 Nisan 1517'de ise I. Selim Mısır'a tamamen hakim oldu (Nemnam, 1995: 53). Bir süre sonra Mısır sahilleri de Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdi (Ensari, 1993: 188-189). Osmanlıların Mısır'daki hakimiyeti I. Dünya Savaşı'na kadar da devam etti (Lane-Poole, 1901: 353). Ancak Mısır alındıktan hemen sonra Memlûk sorunu çözülemedi. Osmanlı Devleti, Mısır'ı aldıktan sonra burada epeydir hüküm sürmekte olan Memlûkler ile uğraştı. Memlûkleri bir şekilde kontrol altında tutmayı ve böylece sorunların çıkmasını önlemek istedi. Ancak tam olarak hiçbir zaman Osmanlı Devleti, Memlûkler üzerinde kesin bir hakimiyet kuramadı. Gerek Osmanlı Devleti'nin Mısır'da dayanacağı bir kuvvet bulunmaması gerekse de Memlûklerin Müslüman olmaları nedeniyle bu durum ortaya çıktı (Karal, 1938: 22).

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı alması oldukça önemli bir olaydı. Mısır, Osmanlı idaresine geçtikten sonra Osmanlı'nın en önemli memleketlerinden biri oldu. Bir süre sonra da Osmanlı Devleti'nin dayanak noktasını oluşturacak ve kimliğini belirginleştirecek mümtaz bir eyalet vasfını kazandı. Aynı zamanda Mısır Osmanlı yönetimi içinde eski dönemlerde olduğu gibi bir ilim merkezi olma özelliğini de korumaya devam etti (Eldali, 2010: 20). Osmanlı Devleti geleneği devam ettirirken bir yandan da idari anlamda değişikliklere gitme ihtiyacı hissetti. Osmanlı Devleti Mısır'ı aldıktan sonra burada idare ve yönetim mekanizmasını yeniden teşkilatlandırdı (Ensari, 1993: 198-205).

Napoleon'un Mısır'ı İşgali ve Değişen Dengeler

Osmanlılar uzun bir dönem Mısır ve çevresinin başat gücü oldu ancak; devletin gücünün azalması ile birlikte Mısır üzerinde en çok ilgili olan Avrupalı devlet, Fransa olmaya başladı. Bu durum Fransa'nın okyanuslardaki gücünün azalması ile doğrudan ilişkiliydi. Coğrafi keşiflerde öncülüğü İspanya ve Portekiz yapmış olsa da; bu işte daha sonra parlayan iki devlet İngiltere ve Fransa olmuştu. Kendi aralarındaki çekişmede Fransa'nın ikinci planda kalması, sömürgelerinden bazılarını kaybetmeye başlaması ve bu işin çok büyük maliyetinin olması gibi nedenler Fransa'nın dikkatini Akdeniz'e doğru kaydırmaya başlamıştı. Bir anlamda da buna mecbur olmuştu.

Mısır üzerindeki Fransız ilgisi I. Napoleon'dan önce gündeme gelmiş fakat uygulama safhası bulamamıştı. Kronoloji bakımından ilk dikkat çeken teşebbüs Alman fikir adamlarından Leibnitz'in projesidir. Leibnitz'i bu projeyi hazırlamaya iten sebep şudur: Osmanlı İmparatorluğu'nu kolayca yenmek için arazisinin iki uzak parçasını birden tehdit etmek gerekir. Alman İmparatorluğu Osmanlılara şarktan taarruz ederken, Fransızlar da Mısır'a ihraç yapacaklar ve oraya yerleşeceklerdir (Karal, 1938: 29). Leibnitz bu projesini XIV. Louis'e sunmuş ancak istediği ilgiyi göremese de Fransızların dikkatini Mısır üzerine çekmiştir (Fitzgerald, 1867: 129). Mısır, XVIII. yüzyılın sonlarında tam bir anarşi içinde kalmıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti de büyük bir sıkıntı yaşamaktaydı. Devlet otoritesi zayıfladığı için Mısır'da Memlûk Beyleri hakimdi (Yapp, 1987: 145). Açıkçası Mısır, Osmanlı Devleti tarafından tam olarak kontrol edilemiyordu ve bu durum dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı Mısır'ı oldukça zayıf gösteriyordu. Bu yüzden de Avrupa'da Mısır üzerine planlar hazırlanmaya ve konuşulmaya başlandı.

I. Napoleon'un Tulon'da hazırladığı donanma ilk önce Arnavutluk kıyılarına taarruz eder diye düşünülürken Mısır'a taarruz edeceği bazı gazete haberlerinde görülmüştü. Donanmada Arapça bilir Arabistan'ın durumuna hakim kimselerin görevlendirilmiş olmasına bakılırsa Mısır'a taarruz edileceği ihtimali kuvvetlenmişti. Gerçekten Vükela Meclisi'nde görüşülerek tez elden bazı tedbirlere girilmesi kararlaştırıldı. Alınan kararlara göre Fransızların Mısır'a tecavüz edeceği de bilmezlikten gelinecekti (Cevdet Paşa, 1966: 1674). I. Napoleon'un Mısır seferine 25, 35 veya 36.000 asker ve 427-450 veya 502 harp ve nakliye gemisi ile çıktığı söylenir. Cevdet Paşa ise 60.000 askerle geldiğini belirtmektedir (Danişmend, 1972: 75). Olayların gelişimi ise bir süre sonra Fransızların Mısır'a girmelerine kadar gitti ve Fransızlar bir dönem Mısır'da kaldı. Osmanlı Devleti o dönem içinde bulunduğu şartlar gereği Fransızları Mısır'dan kolayca atamadı.

İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet bir süre sonra İngiltere'nin üstünlüğüne doğru yön almaya başladı. İngiltere, *Cape Route*'un kontrolünü ele alınca Afrika çevresinden Hindistan'a giden yolun üstünlüğünü ele geçirmişti. Böylece Fransa, zengin ticaret alanlarından mahrum kaldı. Talleyrand ve I. Napoleon, İngiltere'nin Asya'nın zengin kaynakları ile olan bağlantısını kesmeye çalıştı. I. Napoleon bunun için yeni bir yol yapılmasını ve bu yolun Fransa'nın denetiminde olarak İngilizlere yasaklanmasını sağlamaya çalıştı (Sicker, 2001: 90). I. Napoleon Mısır'a geldiğinde El Ezher'de halka Mısır'a bir işgalci olarak gelmediğini bildirmişti (Katavi, 2008: 35). I. Napoleon'un Mısır'a çıkmasındaki asıl düşünce İngilizlerin Doğu Ticareti'ni vurmaktı (Elgood, 1936: 183). Mısır'da kalıcı olmak isteyen I. Napoleon Mısır'a yerleşince ilk yaptığı iş Mısır'daki Osmanlı vergi sistemini, Fransız sistemi ile değiştirmek oldu (Shaw, 2002: 138).

I. Napoleon'un 1798 seferi, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında bir mücadele şeklinde kalmadı; bir müddet sonra, Avrupa siyasetinin sıklet merkezi, İngiltere ve Rusya'nın da ihtilafa karışmaları üzerine, Akdeniz'e ve Mısır'a intikal etti (Altundağ, 1945: 23). Fransa'nın giriştiği bu iş, diğer Avrupa devletlerinin Ortadoğu ve Afrika üzerine olan ilgilerini daha da arttırmıştı. Burası bir anlamda Avrupa'nın güç gösterilerinin sergilendiği bir sahne olma olmaya başladı. XIX. yüzyılın başında

dört büyük Avrupa gücü ve Sultan arasındaki ilişkiler XIX. yüzyılı şekillendiren olaylar olarak ortaya çıktı. I. Napoleon'un hareketleri ve buna karşı Türklerin aldığı pozisyonlar ise yeni bir dönemi başlattı. Ancak bu yeni dönemde başlangıçta her şey I. Napoleon'un hareketlerine göre şekilleniyordu (Miller, 1934: 31). Daha sonra ise I. Napoleon gücünü kaybetmiş olsa da bölgede dengeler artık eskisi gibi olmayacaktı. Fransızlar Mısır'ı istila ettikleri sırada Osmanlı Devleti Avrupa arazisinde, Vidin'de başlayan Pazvantoğlu isyanı ile uğraşıyordu. Bu isyan devletin birçok kaynaklarını eritiyordu. Bunun dışında Hicaz'da Vehhabilik hareketi de giderek önem kazanmaya başlamıştı. Devlet bu sorunun da üstesinden gelemiyordu (Karal, 1938: 85-86).

Fransız askeri kuvvetlerinin Mısır'ı terk etmesinden sonra, ülkenin manzarası şu durumdaydı: Mısır her şeyden önce uzun süren savaşlara sahne olmuştu, bu hal birtakım iktisadi ve sosyal sarsıntılara yol açmıştı. Halk bitkin ve yorgundu. İdari ve mülki örgütlerde aksaklıklar göze çarpıyordu. Kısaca Mısır'ı yeniden teşkilatlandırmak için ıslahat zorunlulukları kendini hissettiriyordu. Ayrıca savaş nedeniyle gelmiş bulunan bütün yabancılar Mısır'dan henüz ayrılmamışlardı. Mısır'da düzeni sağlayacak unsurların başında gelen kuvvetler Osmanlı kuvvetleri, İngiliz kuvvetleri ve Memlüklerdi (Çetin, 1998: 19).

Memlükler, Mısır'ın Fransızlar elinden kurtarılmasını istiyorlarsa da aynı zamanda eskiden olduğu gibi kendi güçlerini ve varlıklarını muhafaza etmek istiyorlardı. Bunun için Osmanlı ordusunun Mısır'a girmesinden endişe etmekteydiler. Bilhassa Memlük Murat Bey, Mısır'ın Fransızlar elinde bulunmasından ne kadar memnun değilse; Osmanlı askerinin galip bir durumda Mısır'a girmesinden de o kadar hoşnut değildi. Bu sebepten savaşta kendi askeri ile Osmanlı ordusunun bir tarafında seyirci gibi durmuş ve savaşa asla karışmamıştır. Osmanlı ordusu dağıldıktan sonra da hemen oradan ayrılıp, çölde gözden kaybolmuş ve Kleber ile anlaşacağını Fransızlara bildirmişti (Cevdet Paşa, 1966: 1770-1771).

Fransızların Mısır'ı işgali ile başlayan sorun, 1801'de Mısır'ı tahliye etmeleriyle sona ermedi. Aksine daha uzun sürdü. Çünkü Mısır'ın önemi ortaya çıkmıştı. I. Napoleon 7 Ekim 1798'de Direktuar hükümetine yazdığı bir mektupta şöyle demişti: *"Mısır'a hakim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a da hakim olur"*. Uzun süre devam eden mücadeleden ne var ki İngilizler galip çıkmıştır (Altundağ, 1945: 23). Fransızların atılması sırasında Osmanlı ordusunda görev yapan Morier, Osmanlı kuvvetlerinin çok farklı kıyafet, dil ve dinden insanlardan oluştuğunu; ücretli ve gönüllülerden bir araya geldiğini ve bir disiplinin olmadığını hatıralarında yazmıştır (Morier, 1801: 7). Bunu İngiliz birliklerindeki subaylar da doğrulamaktadır (Wilson, 1805: 402). Bundan dolayı Osmanlı Devleti Mısır'da etkin bir askeri güç olamamıştır.

I. Napoleon'un başarısız girişiminden sonra tekrar İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısını kesmek için Fransa girişimde bulundu. İstanbul'da bir Fransız elçi: *"Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki derin dostluğa dayanarak Osmanlı Devleti, Hindistan konusunu açabilir. O bölgedeki Müslümanların Halife Hazretleri'nin buyruklarını yerine getirecekleri şüphesizdir. Böylece Hindistan'da çıkacak bir iç savaşı İngilizlerin bastırmasının olanaksızlığı"* üzerinde durarak bir anlamda I.

Napoleon'un girişimini Fransa'nın bu defa siyasi açıdan elde etmesini sağlamaya çalışıyordu (Waylet, 2004: 45). Ancak dönem içindeki şartlar gereği Fransızlar Mısır hakkındaki planlarını askıya almak durumunda kaldılar.

I. Napoleon'un Mısır'da olduğu sırada Osmanlı Devleti siyasi ve askeri açıdan hiç de iyi bir durumda değildi. III. Selim ülkedeki düzeni tekrar sağlamak için ne gerekiyorsa yapmaya çalışıyordu. Hatta Osmanlı Devleti yüzyıllardır izlediği karşılıksız diplomasi anlayışını III. Selim döneminde terk ederek 1793'te Yusuf Ağâh Efendi'yi Londra Büyükelçisi olarak atamıştı (Akyılmaz, 2002: 663). Ancak bu dönemde merkezi yönetim sıkıntılar yaşamaktaydı. XIX. yüzyılın ilk yarısında devletten kopmalar görüldü. Yunanistan, Cezayir ve daha sonra Mısır, imparatorlukta koptu (Salzmann, 2004: 194). Bu kopmalar içinde en gürültü çıkartanı ve evrimleşerek safha safha en uzun süreni ise Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması olmuştur. Mısır, Osmanlı Devleti için önemliydi. Mısır'ın 1798-1799'da tahmini gelirleri 116.651.757 akçeydi (Hüseyin Efendi, 1964: 150). Sadece ekonomik yönü ile dahi Mısır, Osmanlı Devleti için kolayca gözden çıkarılabilecek bir yer değildi.

I. Napoleon'un Mısır seferi aslında Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyetini hazırlamıştır. Bu sefer, Mısır'da Osmanlı hakimiyetine karşı cephe alan Memlûkleri bir hayli yıpratmış, burada yeni bir idareye zemin hazırlamıştır (Karal, 1938: 146). Mısır'da uzun süre devam eden karışıklık, aynı zamanda sert ve otoriter bir yönetim kuracak ortamın doğmasının faktörü olmakla birlikte; dönem itibarıyla şartlar Mehmed Ali Paşa lehine de gelişme göstermiştir. Gelişmeler ardı ardına izlendiğinde I. Napoleon'un Mısır üzerine yayılması ve ardından Mehmed Ali Paşa yönetimi, Mısır'ı Avrupa diplomasinin önemli alanlarından biri haline getirmiştir (Marlowe, 1970: 4).

Mehmed Ali Paşa ve Yükselişi

Mehmed Ali, Kavala'da doğdu. Babası, kasabanın bekçi başı İbrahim Ağa'nın 17 çocuğu olmuştur. Fakat içlerinden yalnızca Mehmed Ali yaşamıştır. Bundan dolayı babasından büyük bir ilgi görmüştür. Ancak bir süre sonra babasını kaybetmiştir. Mehmed Ali babasının ölümünden sonra Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa'nın himayesine girmiştir. Ancak bir süre sonra amcasının hükümetin emriyle idamından sonra yine hamisiz kalmıştır. Mehmed Ali bu ortamda kendini yetiştirmeye çalışmıştır. Mehmed Ali bir müddet sonra Kavala'da ticaretle uğraşan Leon adlı bir Fransız'ın yanında çalışmaya başlamış ve ondan çok etkilenmiştir. Hamisinin Mehmed Ali üzerinde derin izler bıraktığı görülmektedir. Mehmed Ali'nin Fransızlara olan meyli de daha bu devirde başlamıştır (Altundağ, 1945: 22).

Mısır'ı işgal eden Fransızlara karşı hazırlanan kuvvetler arasında Kavala'dan yola çıkarılan 300 asker içinde yer alan Mehmed Ali'nin Mısır topraklarına gelişi 8 Mart 1801'dir (Kutluoğlu, 2002: 62). Mehmed Ali, Mısır'a geldikten sonra Osmanlı ordusunun, Fransızlara karşı yaptığı harekâtı bizzat gördü ve iki ordu arasındaki farkı anladı. Mehmet Ali'nin buradaki intibaları, bir taraftan kendisini Avrupa ilim

ve tekniğine meylettirirken, diğer taraftan kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nun aczini ve zaafını açıkça göstermiştir. Bu suretle Mehmed Ali'nin imparatorluğa karşı olan bağlılık, tabilik ve hürmet hisleri azalmaya başlamıştır (Altundağ, 1945: 24).

Mehmed Ali kısa bir zaman zarfında, Mısır'da idari ve iktisadi sahada büyük başarılar elde etti. Başa geçtiğinde Batı'nın teknik gelişimini iyi değerlendirdi (Katavi, 2008: 21). Her şeyden önce çok kuvvetli bir ordu oluşturdu. Bu hızlı kalkınmada Mehmed Ali'ye yaşadığı devir, hüküm sürdüğü memleket ve halk da yardım etti. Mehmed Ali gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun, gerek Avrupa'nın çok tehlikeli anlar geçirdiği bir devirde Mısır'da iktidar mevkiine geçmişti; bu suretle hiç kimse tarafından rahatsız edilmeden kolaylıkla istediklerini yapabiliyordu. Bir müddet sonra Babîâli, Mehmed Ali'nin memlûklerden daha tehlikeli olduğunu anladı. Ancak 1806'da Rusya ile altı yıl süren savaş başladı. Bundan dolayı Mehmed Ali oldukça serbest kalmıştı. Bir süre sonra da Mehmed Ali'yi Mısır'dan uzaklaştırmak artık çok zor bir iş haline geldi (Altundağ, 1945: 25). Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da yarattığı siyasi birlik, Mısır'da 1805'ten sonra Mehmet Ali'nin ortaya çıkması ve Fransa'dan destek görmesi ile zayıflamaya yüz tutmuş ve dış kuvvetlerin, yavaş yavaş Ortadoğu'ya sızmalarına ve sonra bu bölgeye hâkim olmalarına yol açmıştır (Karpat, 1979: 8). Bu noktada Kavalalı'nın yükselişi de son derece önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.

İstanbul, halk tarafından da sevilen Kavalalı Mehmed Ali karşısında fazla ısrarlı olmadı ve 19 Haziran 1805'te onu Mısır Valiliğine atadı (Ateş, 1997: 304). Mehmed Ali Paşa'nın ilk askeri başarısı, Mart 1807 tarihinde İskenderiye'yi zapt etmiş olan İngilizlere karşı oldu. Osmanlı Devleti bu sırada her ne kadar İngilizler ile savaş halinde olsa da tedbir alacak durumda değildi. Mısır sahilleri İngilizler tarafından abluka edilmişti. İşte tam da bu sırada Mehmed Ali Paşa büyük bir cesaretle İngilizleri karşıladı. Reşid'de İngilizleri kesin bir yenilgiye uğrattı (Altundağ, 1945: 26). Bu başarı üzerine Mısır gümrükleri 14 Eylül 1807'ye kadar doğrudan İstanbul'dan yönetilirken Mehmed Ali Paşa'nın İskenderiye'yi İngilizlerden almasından sonra kendisine verilmiştir (Danişmend, 1972: 89). Ortaya çıkan sonuç Mehmed Ali Paşa'nın yerini daha da sağlamlaştırmıştır. Bu hadise o dönem İngiltere'nin Mısır'la olan ilgisi üzerine ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan boşluktan yararlanıp İngilizler Mısır'a girmeyi düşünmüş, bunun için de General Stewart görevlendirilmiş ama sonuç alamamışlardır (Jacop, 1854: 410).

Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli bir mesele olan Vehhabilik, Mehmed Ali Paşa'nın ilk dönemlerinde büyük bir sorun olmaya başladı. Vehhabi Meselesi ile uğraşmak için oğlu Tosun Paşa komutasında büyük bir ordu kuran Mehmed Ali Paşa, ordu hareket etmeden önce Memlûklerden tamamen kurtulmak için bütün memlûkleri kaleye davet etti. Burada birçok memlûk ileri gelenini öldürttü (Altundağ, 1945, 26-27). Mehmed Ali Paşa 1809-1812 yılları arasında Memlûk Beylerini Mısır'da etkisizleştirdi. 1 Mart 1811'de Memlûk Beyleri'ni ortadan kaldıran dramatik gelişme ile birlikte 1812'den itibaren Mısır'da Mehmed Ali Paşa tam olarak otoriteyi ele almaya başladı (Yapp, 1987: 146). 1 Mart olayı Mehmed Ali'nin mutlak bir surette hâkim olduğu bir tarihtir. Osmanlı Devleti ise Mısır Meselesi'nden önce Vehhabi Meselesi'ni çözmek istiyordu. Bu durumu göz önünde

tutan Mehmed Ali Paşa, bu işle uğraşarak devletin güvenini kazanıyor; içte de Memlükleri etkisiz kılarak yerini sağlamlaştırıyordu (Cevdet Paşa, 1966: 2386). Osmanlı Devleti doğrudan Vehhabiler üzerinde etkili olamadı. Ancak Mısır'daki Osmanlı Paşası olan Mehmed Ali Paşa bu işi üzerine almıştı. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa oğlu Tosun Paşa komutasında bir birliği bu defa kesin olarak 1811-12 arasında bölgeye gönderdi. Hemen ardından iki yıl sonra bu defa İbrahim Paşa, Arabistan'da Vehhabiler ile mücadele etti. Bu süreçte Yemen ve Aden'le ilgili olan İngilizler başlangıçta bu hareketin gelişmesine çok da karşı değillerdi; bir bakıma bu durumdan memnundular (Wilkinson, 1991: 6). Ancak bir süre Mehmed Ali Paşa'nın gücünden dolayı endişe de duymaya başlayacaklardı.

Mehmed Ali Paşa, şüphesiz sarf ettiği bu kadar gayret ve fedakârlıklardan sonra Osmanlı Devleti'nin bir paşası olarak kalmak istemeyecekti. O, Mısır'da otokrasi hükümeti kurmak veya bağımsız olmak düşüncesindeydi. Bunca kan dökerek yüzyıllardır Mısır'da kökleşmiş olan Memlükleri ortadan kaldırmıştı (Cevdet Paşa, 1966: 2512). Böyle ince noktalarda çok zeki ve hassas olan Mehmed Ali Paşa, girişimlerinin amacını açıkça beyan etmemekle beraber elinden geleni yaptı. Gerçekte erişmek istediği hedeflerini de zamana ve olayların akışına bıraktı (Altundağ, 1945: 40). Mısır'da kendisini başarıya ulaştıran şartlar arasında zemin ve zamanın uygun olması, gayet açık ve uğurlu bir şansa sahip olması, şahsi kabiliyetleri vs. başta gelmektedir (Çetin, 1998: 19).

Mehmed Ali Paşa güçlü bir ordu kurdu ve yavaş yavaş otonomluğunu sağlamaya başladı. Bundan başka Mısır'ın ekonomik gelişmesi ve hammadde temini için yayılmayı hedefledi. Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır'ın yayılması üç yönde gelişti. İlki güneye Sudan içlerine oldu. Diğer yandan bugünkü Libya sahası ile ilgiliydi. Aynı zamanda da Kızıldeniz'de ve Afrika içlerine doğru gücünü arttırmaya başladı (Gelvin, 2005: 76). Mehmed Ali Paşa'nın bir diğer mücadelesi ise Osmanlı Devleti karşısında oldu ve oldukça uzun sürdü. Mısır Meselesi 1831'de başlayıp 1839'da Abdülmecid'in tahta geçmesine kadar devam etti (Ahmet Lütfi Efendi, 1999: 689). Mehmed Ali Paşa'nın yayılması ve gücünü arttırması dikkatlice ve sistemli olarak gelişti.

Avrupa'yı uzun süre uğraştıran ve genel bir Avrupa savaşı meydana getirecek derecede tehlikeli bir safhaya giren Mısır Meselesi ise, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın 1831 tarihinde Suriye'ye taarruzu ile başladı. Fakat paşanın Suriye ile yetinmeyerek Anadolu'ya tecavüz etmesi ve bilhassa Konya'da kazandığı savaşla İstanbul'u ve Osmanlı tahtını tehlikeye sokması meselenin mahiyetini büsbütün değiştirdi ve ilgiyi en üst noktada bütün taraflar için arttırdı. Bir süre sonra bu durum bütün Avrupa devletlerini ilgilendiren bir durum haline aldı (Altundağ, 1945: 41). Osmanlı Devleti'nin Mısır ile ilişkileri Louis Philippe zamanında hızlı bir şekilde değişme gösterdi. Fransa bu dönemde Mısır'ı Osmanlı Devleti'ne karşı desteklemeye başladı. Buna rağmen İngiltere'nin düşüncesi ise Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı korunması ve desteklenmesi noktasındaydı. İngiltere'nin bundan kastı Rusya'nın Ortadoğu'ya doğru yayılmasını Osmanlı üzerinden durdurmak düşüncesiydi (Lee, 1982: 43).

Osmanlı Devleti ne kadar uğraşsa da bir türlü Mehmed Ali Paşa'yı kontrol altına alamıyordu. Ortaya çıkan otorite boşluğunda devletin siyasi ve askeri zayıflığının payı büyüktü. Mehmed Ali Paşa da durumun gayet farkında olduğundan istediklerini elde etme konusundaki kararlılığından geri adım atmama konusunda cesaretini pekiştiriyordu. Sonuçta Osmanlı Devleti'nin kendi valisi ile olan sorunu, Avrupa devletlerinin de ilgisini çeken bir sorun olarak belirmeye başladı. Miller, Doğu Sorunu'nun başlangıcının aslında Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesi ve Avrupa'daki etkisini yitirmeye başlaması ile ortaya çıktığını söylemektedir (Miller, 1934: 1).

Beş büyük devletin, Padişah ile paşası arasındaki ihtilafa karışmalarının başlıca sebebi, İstanbul ve Boğazların bu ihtilaf esnasında maruz kaldığı tehlikeydi (Karal, 1999: 49). Avrupa devletlerinin ilgisi, henüz Hindistan ve Afrika'da yayılma gibi noktalarda belirginleşmemiş gözüküyordu. Mısır'ın bölgesinde yarattığı güçten ziyade, İstanbul'a yürüyen Mısır ordusu dikkatleri üzerinde toplamıştı. Ancak Rusya gibi kuvvetli bir devletin etkisi ile Boğazlar daha çok ilgiyi üzerine çekmekteydi. Bu yüzden Avrupa devletleri durumdan endişeye düşmüşlerdi.

Osmanlı Devleti'nin valisi ile yaşadığı bu gerilim Avrupa devletlerini uzun süre uğraştırdı. İngiltere'nin meseleye ağırlığını koyması ve Osmanlı Devleti'nin de kararlılığı sayesinde sorun ancak çözülebildi. 1839 başında bağımsızlığını ilan eden Mehmed Ali Paşa ile yeniden başlayan savaşlar sonucunda 15 Temmuz 1840 Londra Antlaşması imzalandı. Ancak sorunun kesin olarak çözümlenmesi Londra Antlaşması ile de olmadı ve nihayet Abdülmecid'in 13 Şubat 1841'de yayınladığı *Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı* ile Mısır sorunu kesin bir çözüme ulaştı (Ateş, 1997: 302). Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı, Mehmed Ali Paşa ve daha sonra gelecek olan valiler için Mısır Meselesi'nin bundan sonraki çerçevesini belirledi (Eren, 2008: 79).

Osmanlı Devleti yaşadığı bu sorunu İngiltere'nin desteği ile aşabildi. Ancak çözüm tam anlamıyla Mehmed Ali Paşa'nın etkisiz kılınması anlamına gelmiyordu. Elde ettiği fermanla Mehmed Ali Paşa kendisinin olduğu gibi kendisinden sonra gelecek olan ailesinin durumunu da sağlama almış oluyordu. Mısır Meselesi'nin hallinden sonra Mısır'ın Osmanlı Devleti içindeki durumu yeniden bir fermanla ele alındı. Buna göre genel hatları ile:

1. Mısır vilayetinin hudutları sadrazam tarafından mühürlenmiş haritada gösterilmiştir,

2. Mısır valileri, Mehmed Ali Paşa sülalesinden, padişah tarafından seçileceklerdir. Valiliğe yalnız erkek çocukların hakkı olacaktır. Valilik boş kaldığı vakit, Mehmed Ali Paşa sülalesinden en yaşlı erkek, vali olacaktır. Erkek varislerin yokluğu halinde, kızların ve çocuklarının valiliğe geçmek hususunda hiçbir hakları olmayacaktır,

3. Her ne kadar Mısır valileri bu ferman ile veraset imtiyazına kavuşmuş bulunuyorlarsa da, rütbe ve kıdem hususunda Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vezirleri ile eşit haklara malik olacaklardır. Yazışmada diğer vezirler için kullanılan elkap ve unvanlar, Mısır valileri için de kullanılacaktır,

4. Gülhane Hatt-ı Hümayünunun prensipleri ve Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle imzalamış olduğu antlaşmalar, Mısır içinde yürütülecektir,

5. Mısır ahalisi de padişahın tebaası sayıldığı için, Osmanlı Devleti'nde kabul edilecek nizam ve kanunlar Mısır için de muteber sayılacak. Vergi padişah adına ve devlet usullerine göre toplanacak ve bu vergiden muayyen bir bölüm her yıl Babıâli'ye gönderilecek. Para, padişah adına bastırılacak. Mısır'ın asayişini sağlamak için 18.000 erden başka asker bulundurulmayacak. Kara ve deniz subaylarından albaaya kadar olanlar vali tarafından atanabilecek, fakat daha yüksek rütbeli subaylar muhakkak padişah tarafından tayin edilecek, padişahın müsaadesi olmadıkça harp gemisi yapılamayacak,

6. Yukarıda işaret edilen şartlara saygı gösterilmediği takdirde, Mısır'a verilen imtiyazlar hükümsüz sayılacaktır.

Bu ferman dört müttefik devletin Londra'daki elçileriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra'daki elçisi tarafından hazırlanmıştı (Karal, 1999: 202).

Mısır, 1840'daki konferans ve Osmanlı Devleti'nin verdiği ferman (1841) ile artık ayrı bir devlet olmasa da çok önemli kazanımlar elde etti (Beravi, 1952: 54). Mehmed Ali Paşa, Mısır'da 1840'dan sonra Osmanlılar karşısında başarısız olmasına rağmen hem kendini hem de ailesini garantiye almıştı. Mehmed Ali Paşa ile Mısır'da Fransızların etkisi de artmaya başladı. Hele paşanın, Osmanlı Devleti ile savaş yaptığı dönemlerde Fransızlara çok ihtiyacı vardı (Mustafa, 1967: 7). Aslında Mısır'da Avrupalı güçlerin etkin olması Mehmed Ali Paşa dönemi ile başladı. Mehmed Ali Paşa'nın 1841'de kendisine dayatılan seçenekleri kabul etmek zorunda kalması bunun ilk adımıydı (Richmond, 1977: 70).

Mehmed Ali Paşa'nın en önemli gelir kaynağı tekeldi. Tekel sayesinde belli ürünlerde istediği fiyattan pazar oluşturabiliyor ve yüksek gelir elde edebiliyordu (Yapp, 1987: 150). 1841 Fermanı aynı zamanda Mehmed Ali Paşa'nın en önemli gelir kaynaklarından olan tekelin de ortadan kalkmasını getirdi. Bu durum İngilizler için önemliydi; çünkü onlar Mısır'dan pamuk gibi ürünleri ve hammaddeleri daha ucuza almak istiyorlardı (Marlowe, 1970: 5). Lord Palmerston da Mehmed Ali Paşa'nın İngiliz ticaretine zarar verdiğini düşünüyordu. Daha 1837'de Palmerston Mısırlıların İngiliz ticaretine zarar vermelerine ve düşmanlık yapmalarına izin vermeyeceğini söylüyordu. Palmerston ile Mehmed Ali Paşa arasındaki mücadele 1841'e kadar devam etti (Waterfield, 1968: 31). Ne var ki Tekel gelirini kaybeden Mehmed Ali Paşa kendisine yeni gelir kaynakları bulmada zorluk çekmedi. 1842'den 1846'ya Mısır'ın geliri 3 milyon E.£'tan 4,2 milyon E.£'a yükseldi (Yapp, 1987: 150).

Mısır'a verilmiş olan İmtiyaz Fermanı'nda en çok dikkat çeken nokta devletin başlangıçta bu fermanı isteksiz kabul etmesi ve bir yolu olduğunda etkisiz kılmak istemesine rağmen; sonradan bunu Mısır üzerindeki bir tapu gibi görmesidir. Birçok defalar bu ferman esaslarına göre devlet valilere ihtarlarda bulunmuştur. Denilebilir ki gelişen olaylar neticesinde devletin fermanı yorumlayış biçimi de değişmiştir. Ferman sonradan İngilizler tarafından da sıklıkla Osmanlı Devleti'nin burada aktif olması için teşvik edici bir unsur olarak görülmüştür. İngilizleri böyle

davranmaya iten ise bölgede Osmanlı Devleti'nin etkin bir güç olarak kalmasına yardım ederek kendisi dışındaki diğer Avrupa devletlerinin yerleşmesine engel olmak istemesidir.

Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele ederken M. De Boisle-Comte adlı bir Fransız, Paşa'ya bağımsızlık peşinde koşup koşmadığını sormuştur. Mehmed Ali Paşa bağımsız olmak istemediğini; ancak Avrupa'nın İstanbul ile arada oluşacak bağı garanti altına alıp almayacağını sormuştur. Comte ise bunun kolay bir iş olmadığını paşaya aktarmaktadır. Bu ifadelerine rağmen Guizot, Paşa'nın aslında bağımsız olmayı istediğini ifade etmektedir (Guizot, 1861: 41). Lord Palmerston da Mehmed Ali Paşa'nın Arap krallığı hayalinde olduğunu düşünüyordu (Waterfield, 1968: 34). Mısır'ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri sorunlu olmasına rağmen yine de arada belli bağlar bulunuyordu. Paşanın ailesi ve çevresi Türklerden oluşuyordu. Mehmed Ali Paşa aynı zamanda Daru'l-İslam olarak görülen topraklara Hristiyanların girmesine karşıydı. Her ne kadar Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalınmış olsa da Padişah'ın aynı zamanda Halife olması gibi faktörler Mehmed Ali Paşa'nın politikalarını etkiliyordu (Richmond, 1977: 71).

Mehmed Ali Paşa ülkeyi imar ederek kazandığı servet ile her tarafta başarılı oldu (Cevdet Paşa, 1966: 2671). Paşa'nın Osmanlı Devleti için sorun olmasında ve Avrupa devletleri ile bu kadar çok sıkıntının ortaya çıkmasında en önemli faktör Mehmed Ali Paşa'nın elinde bulunan ekonomik gücü. Bu güç sayesinde paşa o denli zor işlere girmiş ve yaptığı harcamalar için kaynak yaratabilmişti. Mısır'da ekonomik anlamda birçok çalışma yaptı. Mısır 1824'te eyaletlere bölündü. Mehmed Ali Paşa büyük eyaletlerin başına Türk-Kafkas kökenlileri yerleştirdi. Araplar ise daha düşük görevlerde görev yapıyordu (Yapp, 1987: 148).

Mehmed Ali Paşa'nın sanayi üretimi ise oldukça hırslı olmasına rağmen çok az başarılıydı. Mehmed Ali Paşa birçok fabrika kurdu. Bunlar askeri ihtiyaçlar, şeker, pamuk, biber üretimi ve şişe yapımı gibi temel ihtiyaçlar üzerineydi. Tüm sanayi dallarında yaklaşık 200.000 kişi çalışmaktaydı. Bunların büyük bir kısmı geleneksel düzende idi. Sanayinin gelişmesi için 12 milyon £ harcadı ancak bunun geri dönüşü çok azdı. Mehmed Ali Paşa'nın sanayideki başarısızlığının nedenleri ise böyle bir tecrübenin olmaması, iklimsel etkiler, makine ve teçhizat eksikliği, yetenekli iş gücü eksikliği gibi sebeplerdi. Bu sırada fabrikalarda hayvan gücü kullanılıyordu. Mısırlı tarihçiler ise sanayi alanındaki başarısızlığı İngiliz ve Avrupa sanayi ürünlerinin Mısır'a gelmeye başlamasına bağlamaktadırlar. Mısır'da Mehmed Ali Paşa zamanında ticaret çok gelişti. 1800'de 200.000 £ olan Mısır gelirleri 1840'ta 2 milyon £'a yükseldi. Bu dönemde Mısır ticaretinin yönü de değişmeye başladı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'ın ticareti yarıdan fazla Osmanlı Devleti ile yapılmaktaydı. Avrupa ile yapılan ticaret toplamın ancak % 14'ünü oluşturuyordu. Sonradan Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret hızlı bir düşüşe geçti. 1823'te Mısır ticaretinin ancak 1/7'ini Osmanlı Devleti oluşturuyordu. Bir başka önemli değişiklik ise 1836'da Mısır'ın ihracatının % 95'i ve ithalatının % 40'ünün hükümetin elinde olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin 1838'de İngilizler ile yapmış olduğu anlaşma Mısır'ın gelişmesini durdurmamıştı. Çünkü yeni ihraç ve ithal

malları önemli hale gelmişti. Bu anlaşma sadece Mısır'ı yabancı ticaretine açmıştı (Yapp, 1987: 151).

Mehmed Ali Paşa başa geçtikten sonra askeri alanda da önemli düzenlemeler yaptı ve Mısır önemli bir askeri güç oldu (Kefafi, 1992: 24). Mehmed Ali Paşa, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı durabilmek için muntazam ve gayr-i muntazam pek çok asker beslemekteydi. Bu durum Mısır ekonomisinde büyük problemler ortaya çıkardı. Maliye zor durumda kaldı. Hatta bir ara Mısır askerinin 28 aylık maaşları ödenemez duruma geldi. Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı ile birlikte Arabistan'da ve Suriye'de Mısırlılara karşı bir nefret oluşmaya başladı. Mısır askerleri perişan bir şekilde buralardan çekilmek durumunda kaldı (Cevdet Paşa, 1953: 8). Bu türden askeri bozukluklar ve Osmanlı Devleti'nin hamleleri neticesinde Mısır başlangıçtaki Osmanlı Devleti'ne alternatif güç durumundan yavaş yavaş çıkmaya başladı.

1833'te Mısır deniz gücü Mansura, İskenderiye, Ebukır, Bahriye, Reşid, Caferiye, Dimyat gibi alanlarda bulunmaktaydı. Özellikle bu dönemde Akdeniz sahilleri daha büyük bir önem teşkil ediyordu ve Mehmed Ali Paşa güçlü bir donanma kurmuştu (Mahmud, 2005: 176). Aynı zamanda Osmanlı Padişahı ile mücadele edebilmek, çevresine yayılmak ve kontrolü elinde tutabilmek için güçlü bir ordu kurdu. İngiltere Mısır'daki bu durumdan son derece rahatsızdı. Güçlü bir Mısır, İngiltere için Hindistan'la olan bağlantıyı sarsabilirdi. Mısır'ın 1837'de Mehmed Ali Paşa dönemindeki askeri durumu oldukça büyük ve güçlüydü.

Mısır için birçok alanda uğraşmak ve bu güçlü orduyu ayakta tutmak oldukça zor bir işti. Bunun için Mısır ordusuna çok sayıda asker alındı. Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır ordusu oldukça yüksek bir orana ulaşmıştı. Özellikle disiplinleri ve öğrenme kabiliyetleri iyi olan fellahlar orduya alındı. Ordu için bir dönem yaklaşık 130.000 fellah askere alındığı olmuştu. Bu ise tarım için gerekli olan insanların ordu için kullanılması demekti. Askere alınan fellahlar ekonomisi tarıma dayanan Mısır için önemli bir sorun olmaya başladı (McGregor, 2006: 109-110). Mehmed Ali Paşa'nın Yunan ve Suriye hareketleri nedeniyle bu dönemlerde yaklaşık 200.000'e yakın bir ordusu bulunuyordu (Lacouture, 1958: 55). Ancak 1840-1 döneminde Mısır ordusu 18.000 ile sınırlandırıldı. Buna rağmen İbrahim Paşa 1848'de ordu sayısını 70.000'e çıkardı. Daha sonra Abbas Paşa 80.000'e kadar çıkan ordu sayısını tekrar azaltma yoluna gitti (Yapp, 1987: 147). Mısır askerinin 18.000'den 30.000'e çıkarılması Said Paşa zamanında Sultan Abdülmecid tarafından resmen tanındı. Bunun nedeni de Mısır askerlerinin Kırım Savaşı'nda Silistre'de önemli başarılar elde etmesiydi (Kurşun, 1989: 573). Ancak İsmail Paşa zamanında ordu 30.000'i de aşarak tekrar yüksek rakamlara ulaştı (Yapp, 1987: 147).

Osmanlı Devleti için XIX. yüzyılın ikinci yarısında devlet işlerini aksatan en önemli durumlardan biri de İngiliz ve Fransız elçiliklerinin başkent İstanbul'da yarattıkları rekabet ortamıydı. İngiliz elçiliği genel itibarı ile daha etkili gibi görünür ve Fransızlar da İngilizlerden daha etkili olmaya çalışırlardı. Reşit Paşa ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa daha çok İngilizlere yakın dururken sonradan yetişen Âli ve Fuad Paşalar da Fransızlara yakındılar (Cevdet Paşa, 1953: 26). İngiliz ve Fransız elçilerinin bu derecede birbiri ile olan rekabeti devleti bir hayli zor duruma

sokmuştu (Cevdet Paşa, 1980: 4). Bu dönemde devlet bir yandan kendi iç meseleleri ile uğraşırken ve yoğun bir şekilde yabancı hükümetlerin güç savaşının ortasında kalmışken, en yoğun safhalarını geçiren Mısır Meselesi devleti oldukça yıpratmıştı. Devletin sarsılan otoritesinden de Mısır'da yeni bir durum ve Kavalalı ailesi ortaya çıkmıştı.

Harita I Mehmed Ali Paşa Zamanında Mısır Askeri Dağılımı

Kaynak: National Archives MPK 1/190

Mehmed Ali Paşa 19 Temmuz 1846 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve 29 gün burada kalarak Kavala üzerinden Mısır'a dönmüştür (Danışmend, 1972: 136). 1846'da bunama alametleri göstermeye başladı. Hava değişikliği için Napoli ve Malta taraflarına gitti. Ancak bu bunama hallerine rağmen hükümet işleri ile uğraşmaya devam etti. Memurlar emirlerini yerine getirir gibi davranarak hareket ettiler. Gerçekte Mısır'ın idaresi oğulları ile torunlarının kurduğu bir meclis tarafından yapılmaktaydı. Bu şekilde idarenin sakıncaları görüldüğünden İbrahim Paşa vali oldu. Ancak üç ay sonra o da öldüğünden, valilik Mehmed Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa'ya geçti (Kartal, 1983: 87).

Mehmed Ali Paşa 20 Ağustos 1849'da öldü (Karal, 1983: 87). Öldüğünde arkasında 84 çocuk bıraktı (Duff, 1969: 24). Mehmed Ali Paşa, Mısır için oldukça önemli bir isim haline gelmişti. Bu yüzden birçok kimsede merak uyandırmıştı. Mehmed Ali Paşa öldükten hemen sonra yabancı devletler onunla ilgili birtakım biyografiler hazırlamaya başladılar. Bunlardan biri de Mısır'daki İtalyan elçisinin hazırladığı Mehmed Ali Paşa biyografisidir. Bu biyografi 1805'te başlıyor, 1849'da son buluyordu (N.A.E., Belge No: 5009-000221). Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra yerine oğlu İbrahim Paşa geçmişti (Temmuz 1848) ancak İbrahim Paşa aynı yıl öldü (Kasım 1848). Mehmed Ali Paşa kendisinden sonra yerine İbrahim Paşa'nın geçeceğini düşünmüştü. O Vehhabilere karşı, Mora'da Yunanlara karşı ve Suriye'de Osmanlılara karşı başarılı olmuştu. Onun beklenmedik ölümü Mısır'ın çizgisini de değiştirdi. Onun ölümünden kimi zaman Avrupalılar sorumlu tutulmuştur. Ancak onun tüberkülozdan öldüğü en çok kabul edilen görüştür. Yazlık kıyafetleri ile kışın Anadolu'da yaptığı savaşlar buna neden olarak gösterilmiştir (Goldschmidt, 1988: 23).

İbrahim Paşa'dan sonra yerine Abbas Paşa geçti. Abbas Paşa, Ahmed Tosun Paşa'nın (1816'da öldü) oğluydu ve babasının Vehhabiler'e karşı yaptığı mücadele için bulunduğu Cidde'de dünyaya gelmişti (Oestrup, 1979: 10). Abbas Paşa başa geçtikten sonra bir cinayet ile öldürülene kadar (1849-1854) Mısır'ın başında kaldı (Holt, 1966: 193). Daha sonra ise Said Paşa (1854-1863) Mısır'ın başına geçti (Sicker, 2001: 175). Said Paşa, Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü oğluydu (Kurşun, 1989: 573). Said Paşa'dan sonra Mısır, İsmail Paşa (1863-1879) tarafından idare edildi. İsmail Paşa'nın babası İbrahim Paşa'ydı ve annesi de Hoşyar Kadınefendi'dir. İsmail Paşa amcasının ölümü üzerine 18 Ocak 1863'te Mısır valisi oldu (Çetin, 1989: 119). Aynı değerde bu üç vali devrinde Mısır'ı ve Osmanlı Devleti'ni iç politika bakımından olduğu kadar Avrupa büyük devletleriyle devam ettirilen münasebetler bakımından da ilgilendirilen belli başlı üç mesele vardı: Mısır'a 1841 Fermanı'yla verilmiş olan imtiyazların genişletilmesi, Süveyş Kanalı'nın kazılması ve Mısır'ın yabancı devletlerden borç para alması (Karal, 1983: 89).

Sonuç

Mısır XIX. yüzyılın başından itibaren önemli bir oyun sahası oldu. Bu durumun ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti'nin payı büyüktü. Devlet siyasi, askeri ve mali açıdan ciddi sıkıntılarla karşı karşıyaydı. Tüm bunlar yanında birçok yerde çıkan isyanlar ve yabancı devletlerin müdahaleleri işleri daha da zorlaştırıyordu. Bu sorunlar içince Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da önemli bir isim olarak ortaya çıkması ve şartların gücünü arttırması için elverişli olması bölgedeki dengeleri değiştirdi. Gelişen olaylar neticesinde İngiliz ve Fransız çıkarlarının birbiri ile rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığı dönem için sorunların daha da büyümesine etki etti. Bir süre sonra da Mısır ve Ortadoğu coğrafyası Avrupa devletlerinin ilgi alanına girmeye başladı.

Avrupa devletlerinin ve ilk olarak Fransa'nın bölgeye ilgisi arttı. Bu durum I. Napoleon'un Mısır'a asker çıkarmasına dahi neden oldu. Mısır'daki Fransız macerası iki açıdan önemliydi. İlk olarak bu girişimden sonra Mısır'da yavaş yavaş Mehmed Ali Paşa devri başlamıştı. Mehmet Ali Paşa bu güce Mısır'da bulunan Arnavutlar sayesinde ulaşmıştı. Sonradan Mısır'dan Fransızlar çıkmak durumunda kaldı. Bunu takiben İngilizler ve ardından Osmanlı birlikleri de Mısır'dan çıkmış oldular ve otorite tam anlamıyla Mehmed Ali Paşa'ya geçmiş oldu. Kendisi ve kendisinden sonra gelenler de uzun bir süre Mısır'ı yönetti. Önceleri bu yönetim, Osmanlı valisi adıyla yapılırken; 1914'ten sonra krallık oldu. Mehmed Ali Paşa ailesinden gelenler 1952'ye kadar Mısır'da yönetimin başında oldular (Gelvin, 2005: 54-55).

KAYNAKÇA

National Archives of Egypt, Belge No: 5009-000221

National Archives (UK), MPK 1/190

Ahmet Cevdet Paşa (1953). Tezakir 1-12, (Haz. Cavid Baysun), TTK. Basımevi, Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1966). Tarih-i Cevdet, Cilt I, II, III, IV, V, VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Ahmet Cevdet Paşa (1980). Maruzat, (Haz., Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ahmet Lütfi Efendi (1999). Lütfi Tarihi, Cilt 2-3, (Çev. Yücel Demirel), TarihVakfi-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ahmet Lütfi Efendi (1999). Lütfi Tarihi, Cilt 6-7-8, (Çev. Yücel Demirel), TarihVakfi-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Akyılmaz, G. (2002), "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, Cilt 12, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Altundağ, Ş. (1978). "İsmail Paşa", *İA.*, C. V/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Altundağ, Ş. (1945). Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841, TTK Basımevi, Ankara.

Ateş, T. (1997). Siyasal Tarih, Der Yayınları, İstanbul.

Beravi, R. (1952). Mecmua-i Vesaik-i Siyasiye Merkez-i Düveli Mısır ve Sudan ve Kanal-ı Süveyş, Fuad I University, Kahire.

Çetin, A. (2010). "Memlük Devleti'nde Cezalar ve İşkencelere Dair", *Belleten*, Cilt LXXIV, S. 270, Ağustos, Ankara.

- Çetin, A. (2007). “Memlük Devleti’nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dair”, *Belleten*, Cilt LXXI, S. 262, Aralık, Ankara.
- Çetin, A. (1998). Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın Mısır Valiliği, Fatih Ofset, İstanbul.
- Danişmend, İ. H. (1972). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Duff, R.E. B. (1969). 100 Years of the Suez Canal, Clifton Books, London.
- Eldali, M. S. (2010). Fekaha-i Vefekra’ İtticahat-ı Fikriye ve Siyasiye fi Mısır-ı Osmaniye, Darülkütüb ve Vesaik-i Kavmiye, Kahire.
- Elgood, Lt.-Colonel P. G. (1936). Bonaparte’s Adventure in Egypt, Oxford University Press, London.
- Ensari, N. E. (1993). Tarih-i Mısır, Darü’l-Şuruk, Kahire.
- Ercan, Y. (2002), “Yavuz Sultan Selim Dönemi”, *Türkler*, Cilt 9, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Eren, E. (2008). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.
- Fitzgerald, W.F. Vesey (1867). The Suez Canal, The Eastern Question and Abyssinia, Longmans, Green, London.
- Gelvin, J. L. (2005). The Modern Middle East, Oxford University Press, Oxford.
- Goldschmidt, A. (1988). Modern Egypt, The Formation of a Nation-State, Westview Press, London.
- Guizot, F. (1861). “The History of My Time (Memoirs)”, (Çev.: J.W. Cole), Vol. IV, Richard Bentley, London.
- Gül, M. (2002), “Önasya’da Bir Türk Devleti Eyyübiler (1175-1250)”, *Türkler*, Cilt 5, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Hasvay, Ç. (2003). Siyasat-ı El Ezher El Hakime fi Mısır El Osmaniye, (Çev. Abdurrahman Abdullah Şeyh), El Meclisü’l- Ale’l- Şakafe, Kahire.
- Heridi, S. A. (2009). Tarih-i Mısır Elhadis, Mekteb-i Bestan-ı Maarif, Kahire.
- Holt, P. M. (1966). Egypt and The Fertile Crescent 1516-1922, Longmans, London.
- Hornung, E. (2004). Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi, (Çev: Zehra Aksu Yılmaz), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Hüseyin Efendi (1964). Ottoman Egypt in The Age of The French Revolution, (Çev.: Stanford J). Shaw, Harword University Press.

- İnan, A. (1992). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti, TTK Basımevi, Ankara.
- Jacop, S. P., J.E. RIDDLE and James M'CONENCHY (1854). History of The Ottoman Empire, Richard Griffin and Company, London.
- Karal, E. Z. (1938). Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802), Milli Mecmua Basımevi, İstanbul.
- Karal, E. Z. (1983). Osmanlı Tarihi Cilt VI., TTK Basımevi, Ankara.
- Karal, E. Z. (1999). Osmanlı Tarihi Cilt V., TTK Basımevi, Ankara.
- Karpat, K. (1979), Türk Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış, Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Katavi, G. ve R K. (2008). Muhammed Ali ve Avrupa, Ter. Doktor Ferid Yeluz, Darülkütüb ve Vesaik-i Kavmiye, Kahire.
- Kefafi, H. (1992). Muhammed Ali, Heyet-i Mısriye ve Amme-i Küttab, Kahire.
- Kefafi, H. (1997). Hidiv İsmail, Heyet-i Mısriye ve Amme-i Küttab, Kahire.
- Koprman, K. Y. (2002), "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, Cilt 5, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Koprman, K. Y. (2002), "Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *Türkler*, Cilt 9, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Kurşun, Z. (1989). "Said Paşa", *DİA*, Cilt 2, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). "Kavalalı Mehmed Âli Paşa", *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
- Lacouture, J. ve S. (1958). Egypt in Transition, Methuen Pro Ltd., London.
- Lane-Poole, S. (1901). History of Egypt, Methuen&Co Ltd., London.
- Lane-Poole, S. (1999). Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Lee, S. J. (1982). Aspects of European History 1789-1980, Routledge Taylor&Francis Group, New York.
- Mahmud, H. (2005). Vesaik-i Bahriye El Mısriye fi Ahd-i Muhammed Ali, (Çev. Vela-i Afifi Enhas), Darülkütüb ve Vesaik-i Kavmiye, Kahire.
- Mansel, A. M. (1938). Mısır ve Ege Tarihi Notları, Ahmet Sait Basımevi, İstanbul.
- Marlow, J. (1970). Cromer in Egypt, Elek Books, London.
- Mcgregor, A. (2006). A Military History of Modern Egypt, Praeger Security International, London.

- Miller, W. (1934). *The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1927*, Cambridge University Press, London.
- Morier, J. P. (1801). *Memoir of a Campaign with The Ottoman Army in Egypt*, Printed for J.Debrett, Piccadilly, London.
- Mustafa, A. A. (1967). *Alakat-ı Mısır-ı Türkiye (1863-1879)*, Darü'l- Muarefa.
- Nemnam, H. (1995). *Eyyam-ı Selim-i Evvel fi Mısır, Neşrü'l- Tevzi'*, Kahire.
- Oestrup, J. (1978). "Abbas I", *İA.*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Özey, R. (2004). *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Özkuyumcu, N. (2002), "İhşidler", *Türkler*, Cilt 5, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Özkuyumcu, N. (2002), "Tolunoğulları", *Türkler*, Cilt 5, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Richmond, J.C.B. (1977). *Egypt 1798-1952*, Methuen&Co Ltd., London.
- Salzmann, A. (2004). *Tocqueville in the Ottoman Empire*, Ed. Suraiya Faroqhi and Halil İnalcık, Tuta Sub Aegide Palas, Leiden-Boston.
- Shaw, S. J. (2002). "The Reigns of Sultan Selim III (1789-1807) and Sultan Mahmud II (1808-1839)", *The Turks*, Vol. IV., (Ed. Hasan Celal Güzel-C. Cem Oğuz Osman Karatay), Yeni Türkiye Publications, Ankara.
- Sicker, M. (2001). *The Islamic World in Decline*, Praeger, London.
- Şeşen, R. (2002), "Eyyübiler", *Türkler*, Cilt 5, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Tanoğlu, A. (1953). "Mısır ve Süveyş Kanalı", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, C. II. Sayı ; 3-4, İstanbul.
- Yapp, M. E. (1987). *The Making of The Modern Near East (1792-1923)*, Longman.
- Waterfield, G. (1968). *Sultans of Aden*, John Murray, London.
- Waylet, B. ve Ernst J. (2004), *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu*, (Çev. Vedat Atıla), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Wilkinson, J. C. (1991). *Arabia's Frontiers: The Story of Britain's Boundary Drawing in Desert*, I.B. Tauris& Co Ltd., London.
- Wilson, J. (1805). *The History of Egypt*, Vol.III, Printed for Archibald Constable&Co., Edinburgh

